

ПРЕДРАГ Д. ПАВЛИЋЕВИЋ

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ЗА АНАЛИЗУ КОНЦЕПАТА КОНТРАТЕРОРИЗМА ОСЛОЊЕН НА ИСТРАЖИВАЊЕ ПОЛИТИЧКИХ И ПРАВНИХ АСПЕКТА ЕУ

Назнака о усмерености проучавања и потреби изградње методолошких поставки за истраживање концепата контратероризма

Значај делотворне контратерористичке (КТ) политике проистиче из функције модерне државе: да грађанима обезбеди слободу у пуном значењу – створи окружење у којем ће грађани самостално, у друштвеним интеракцијама, градити оно што сматрају срећним животом. Предуслов остваривања овог основног задатка државног поретка је његова безбедност, а основни предуслов успешне борбе против тероризма ваљана законска регулатива која дефинише принципе и циљеве деловања, надлежности, начин рада и односе институција, тј. ваљан правни оквир који поставља темеље активностима на супротстављању тероризму: политичким, дипломатским, безбедносним и обавештајним, финансиј-ским и другим мерама.

Анализу (контра)тероризма покрива више наука и научних дисциплина, научни дискурс је широк, ниво анализе различит, као и нагласак на појединим аспектима. Проблем уочавамо и у констатацијама: „тешкоће ЕУ су сложене јер ‘*counter-terrorism*’ није сама по себи дефинисана област и у најширем и пуном смислу се ‘*counter-terrorism*’ протеже преко више области политике. То је преко-стубна активност која ангажује многе актере и инструменте ЕУ, и због тога се наилази на проблеме координације на неколико нивоа”¹.

Међутим, како се наглашава у једној ЕУ студији, свеобухватна КТ теорија недостаје (тешкоће су делом узроковане и недостатком јасно дефинисане политичке области), те је потребан теоријски оквир да се формулише кохерентна стратегија – а као прва препорука за борбу против тероризма одређује

¹ Lauri, Lugna, Institutional Framework of the European Union Counter-Terrorism Policy Setting, Baltic Security&Defence Review, volume 8, 2006, p. 101.

„проценити релевантне теорије” – па студија има за циљ да дефинише теоријске димензије контратероризма, односно да, уважавајући елементе из више академског поља, пружи аргументе за изградњу теоријског оквира истраживања контратероризма, искристалише теоријски оквир за развој ефективне КТ стратегије².

Док се у другој ЕУ студији указује да компаративне анализе КТ политика нису систематичне, те се наглашава потреба за мерним инструментима који уважавају све аспекте борбе против тероризма, укупност КТ политике³.

Bendiek Annegret управо сматра кохерентност и ефикасност централним питањима контратероризма (*network form of counter-terrorism*), а да „кохерентна политика у значењу хоризонталне, вертикалне и институционалне димензија није циљ сама по себи, већ се мери њеном ефикасношћу”.⁴

При чему теоријски основи за анализу КТ стратегије не трагају за егзактним мерењем њене ефикасности⁵.

Међутим, потребно је јасно операционализовати, истаћи значај категорија ефикасности и адаптивности унутар хипотетичког оквира истраживања КТ концепта.

Разматра се ефикасност и адаптивност циљно изабраних метода и средстава са политичког аспекта – политичких последица њихове примене, усклађености са окружењем и доступним ресурсима⁶.

² Види ближе: *Theoretical Treatise on Counter - Terrorism Approaches*, *Transnational terrorism, Security & the Rule of Law*, 19 October 2007, Deliverable 10, Work package 6, pp.5-23.

³ *Mapping Counterterrorism: A categorization of policies and the promise of empirically-based systematic comparisons*, *Transnational terrorism, Security & the Rule of Law*, Deliverable 11, Work package 6, 17. June 2008.

⁴ Bendiek, Annegret, *EU Strategy on Counter-Terrorism: Steps towards a Coherent Network Policy*, SWP Research Paper, RP 12, Stiftung Wissenschaft und Politik, German Institute for International and Security Affairs, Berlin, November 2006, p. 10. Наиме, у студији се разматрају релације „кохерентност и европски облик мреже против-терористичке политике”, констатује да се повезаност може посматрати као циљ (усмереност) али и као средство ЕУ политика, те да у аналитичком оквиру ЕУ кохерентност може бити подељена у три категорије: *хоризонтална*: између различитих области политике, или ланаца деловања у контратероризму; *институционална*: на једној страни између различитих тела ЕУ и актери у сва три стуба, и на другој страни ван оквира Европске уније; *вертикална*: између Уније и 27 националних политика.

⁵ У већ поменутој студији *Theoretical Treatise on Counter - Terrorism Approaches*, уз упућивање на закључке студије „*The Effectiveness of Counter/Terrorism Strategies*” (pp. 28-29), наглашава се да постоји изражена потреба да се развију механизми евалуације КТ стратегија, а да је мерење њихове ефикасности научно неистражено, те да постоји тек неколико емпијски тестираних студија. Констатује се потреба за конкретном проценом мера, а да је од свих препорука можда најизраженија „потреба истраживача да ‘истражују начине на које терористичке стратегије могу бити анализиране’ (Љум и сарадници, 2006: 36), као и различите методологије које се могу користити да би се дошло до додатног разумевања процеса и његових последица”.

⁶ Индикатори адаптивности контратерористичког концепта могу бити: у којој мери је КТ стратегија у корелацији са уважавањем фактора који одређују узроке, поводе, носиоце, организационе форме, средства и методе терористичких активности, да ли КТ мере одговарају на трендове тероризма, да ли је концепт прилагођен геополитичким условљеностима и интересима датог политичког ентитета, у којој мери је институционални сегмент изграђен и кохерентан, као и у којој мери одговара на захтеве поштовања грађанских права и слобода.

Делотворност концепта се не схвата једноставно као степен утицаја спровођења (поштовања смерница) програмских, стратешких и акционих докумената на плану борбе против тероризма (њима дефинисаних мера и законских инструмената), пошто је питање делотворности повезано са мноштвом варијабли – обухвата политичко концептуалне и оперативне факторе: детерминанти које исказују специфичан однос КТ концепта према ширем политичком концепту и конститутивним принципима датог ентитета, поштовања принципа који су од значаја за ефикасност⁷.

Процена концепта контратероризма подразумева проблематизовање поштовања савремених цивилизацијских вредности у његовом конципирању, разматрање његове правне заснованости као кључних одредница модерне политике. Како констатује Bjørn Møller, прво питање доносиоца политичких одлука је означавање приоритета КТ политике, да питање има јасне буџетске импликације, али да то није само питање економије већ и спремности да се жртвују друштвене вредностима као што су слобода и људска права ради заштите од терористичких напада, а да се под маском очувања безбедности могу подрити управо те вредности⁸. Док се Paul Wilkinson залаже за јасно поштовање либерално демократских принципа у борби против тероризма, што види као комплексан проблем, јер су средства ограничена потребом поштовања грађанска права и демократске праксе⁹.

Полазећи од назначеног проблемског оквира циљ овога чланка је проверити основаност хипотезе која гласи да су у теоријском оквиру за анализу и процену концепата контратероризма референтне категорије ефикасност и адаптивност институционалних механизма датог политичког ентитета, примена и развој нормативног оквира његове контратерористичке стратегије, стратешки интереси политичког ентитета, као и актуелни међународни односи и процеси, укључујући утицај кључних геостратешких играча и њихових интереса.

Наиме, циљ овог чланка је да назначи елементе за конципирање кохерентног теоријског оквира за анализу и процену КТ стратегије и политике.

⁷ Са политичког и правног аспекта потребно је истраживати: у којој мери, и на који начин се у реализацији КТ политике од стране институционалних структура (државе или другог међународног ентитета) поштује принцип сарадње – са другим државама, међународним организацијама, невладиним организацијама, верским заједницама, као и са грађанима; у којој мери се у спровођењу КТ стратегије поштује принципи кохерентности и систематичности – истраживати степен потпуности, комплексности, односно усаглашености примене политичких, информационо-пропагандних, социо-економских, правних, безбедносних и других мера дефинисаних (преко декларативних и правно обавезујућих норми) у борби против тероризма; у којој мери се, од стране институционалних структура, поштује принцип координације (који подразумева планско, циљно, систематско, стабилно али и еластично повезивање свих компоненти система које су од значаја са аспекта безбедности) у реализацији политике борбе против тероризма.

⁸ Møller, Bjørn, Security sector reform and the fight against terrorism, DIIS REPORT 2007:12, Danish Institute for international studies, Copenhagen, 2007, p. 14.

⁹ Wilkinson, Paul, International terrorism: the changing threat and the EU's response, Chaillot Papers no. 84, October 2005, Institute for Security Studies, European Union, Paris. Наиме, демократску перспективу и аспект поштовања људских права и слобода Wilkinson провлачи кроз целу своју студију, док принципе излаже директно на стр. 38-40.

Из перспективе теорије политике прихвата се вишедимензионални прилаз: уважавају се безбедносне димензије, војне, културолошке, перспектива политичке филозофије, етички аспекти, аспект социологије религије, као и психолошки и социо-психолошки аспект. Подржава се приступ који захтева широк аналитички инструментариј, становишта која тврде да је „потребан холистички и мулти-дисциплинарни приступ”¹⁰. Тероризам као претња безбедности није једино – чак у појединим аспектима нити примарно предмет наука безбедности и војних наука – пошто тероризам покреће не само питања облика и начина заштите, већ и истраживање начина и средстава за досезање циљева који су дефинисани у борби против њега. Неприхватљив је прилаз који настоји да као искључиво оперативну наметне своју теоријску перспективу, али се постулира, да услед њима иманентог карактера и усмерености, политички и правни аспекти пресудно утичу на ефикасност концепта контратероризма, те је њихово проучавање претпоставка за проучавање безбедносног и војног аспекта.

Методе истраживања

Начин и метод истраживања одређује примена аналитичких метода, од општенаучних компаративном методом¹¹. У односу на основне теоријско-методолошке правце методолошки прилаз је одређен поставкама теорије политике – која се опредељује генералном теоријом (метатеоријом), детаљношћу, савременошћу и методолошком употребљивошћу¹². Са израженим теоријским плурализмом, и уз уважавање опаске Бајме фон Клауса (Beume von Klaus): „аналитичка знанствена теорија има предност што може, због своје велике отворености, субсумирати мноштво поставки и што оне могу важити као подручје операционализације те теорије”¹³. Приступ се ослања на метатеоријску поставку која наглашава плуралистички приступ моделима и теоријама¹⁴.

Наиме, метод истраживања има додирних тачака са функционалистичким приступом¹⁵. Теоријски оквир би Бајме вероватно означио варијантом

¹⁰ Овде је као недвосмислен цитиран став који је конципирао Bjørn Møller, а који такође сматра да је проблемски оквир контратероризма потребно промишљати преко више теоријских перспектива, наглашавајући потребу за интердисциплинарношћу и специјализацијом. Види шире: Møller, Bjørn, *Terror prevention and development aid: what we know and don't know*, Danish Institute for international studies, DIIS REPORT 2007:3, Copenhagen, 2007, pp. 17-18.

¹¹ Основ за овакав приступ је и став који се региструје у ЕУ студији Mapping Counterterrorism: A categorization of policies and the promise of empirically-based systematic comparisons, p. 20: „Мерење ефикасности је једноставно најважније питање за свакога ко је заинтересован за политику борбе против тероризма, али не може бити испитано без средстава да покаже разлике између различитих контратерористичких политика”.

¹² Види ближе: Симеуновић, Драган, *Теорија политике – ридер 1.*, Удружење „Наука и друштво”, Београд, 2002, стр. 63-66.

¹³ Beume, von Klaus, *Сувремене политичке теорије*, Стварност, Загреб, 1977, стр. 50-51.

¹⁴ Види ближе: Parsons, Wayner, *Public policy: An introduction to the Theory and Practice of Policy Analysis*, Edward Elgar Publishing Inc, UK and USA, 1999, p. 73.

¹⁵ Методолошка литература указује да је „функционална анализа као репрезентативна одредница функционализма ... поступак изразито синтетичког карактера” (цитирано: Милосављевић Сла-

еклектичког функционализма¹⁶. Понешто прецизније, за одређене аспекте, метод је близак системском приступу¹⁷.

У једној од ЕУ студија констатује се да перспектива јавне политике анализира КТ мере са аспекта рефлектовања циљева политике, односно гледа на КТ политику кроз „објектив који нам омогућава да испитамо однос између различитих облика тероризма и општих политичких принципа потребних његовом супротстављању” – те је разликовање типова КТ праксе један од начина структурисања теоријски заснованих предлога будућих мера¹⁸.

Дакле, у концептуализацији примене теоријско-методолошких праваца може се руководити и теоријским обрасцима анализе јавних политика¹⁹. За методолошки приступ од значаја је свакако системски, као и институционални образац, односно поставке неоинституционализма²⁰.

Одређење политичких и правних аспеката контратероризма и њихова међузависност

Политика је делатност која подразумева конфликт, али и кооперацију, хармонизацију интереса – у првом реду је избор и одлука, стварање перспектива и могућности за нове алтернативе (тима ширење простора слободе).

Свака дефиниција политике подразумева елементе циљева и ресурса, анализу проблема и свесни избор мера за долажење до решења, избор заснован

вомир и Радосављевић Иван, Основи методологије политичких наука, друго издање, СГ, Београд 2003, стр. 320) – што одговара прихваћеном израженом теоријском плурализму. Функционализам (види: Веуме von Klaus, Сувремене политичке теорије, стр. 113-116) није једносмеран методолошки правац и теоријски приступ, те је за методолошки оквир могуће искористити одређене поставке функционализма Талкота Парсонса (види ближе: Основи методологије политичких наука, стр. 322-323), Хомансовог „микрофункционализма” (јер детерминирајућу улогу приписује микрогрупама) и функционализма Р.К. Мертона (види ближе: Основи методологије политичких наука, стр. 323-328).

¹⁶ Веуме von Klaus је означава варијантом која „не сили на преузимање метатеоријских претпоставки”. Види ближе: Веуме, von Klaus, Сувремене политичке теорије, стр. 110-111.

¹⁷ Системски приступ је неопходан за пошто посматра системе „као целине и као интеракције између делова и целине и делова и делова”, полази од става да друштвене системе карактерише сврховитост, као и да је „организована сложеност” фундаментални истраживачки проблем. Види: Основи методологије политичких наука, стр. 328-330.

¹⁸ Theoretical Treatise on Counter - Terrorism Approaches, p. 6.

¹⁹ Види ближе: Хафнер Финк, Даница, Обрасци за анализу јавних политика, Политичка ревија / Political review, година (XX) VII, vol=15, Бр. 1/2008, стр. 237-254. Назначимо само да се обрасци као „поједностављења стварности” узајамно не искључују већ допуњују, те да их је „у складу са Ласвеловом поруком да је добра policy анализа мулти-методска” потребно употребљавати комбиновано, како би се у потпуности истражила сва комплексност политичких појава и процеса, а да обрасци „одражавају различите политичке праксе и примерени су за употребу само у одређеним околностима”. Нагласимо и да сви обрасци нису оперативни, посебно не за све друштвене, политичке и геополитичке контексте.

²⁰ Од посебног значаја се чине поставке неоинституционализма које траже одговор на централно питање овог приступа: како (политичке) установе утичу на садржај, обликовање и реализацију (ефекте) јавних политика, док се као предност истиче да је „отворен за повезивање са тумачењима других приступа”.

на претпоставкама везаним за карактеристике и узроке проблема²¹. Политички аспекти се са правом широко одређују, тачније, сфера политичког²². Наиме, бавити се одређењем политичког *аспекта* значи јасније разграничити теоријске перспективе, имајући у виду упозорења теорије о методолошким опасностима при дефинисању истраживачког поља политичких наука²³. У овом тексту се у основи уважава став да „највише основа да буду прихваћена имају она схватања која под предметом науке о политици подразумевају одређену релативно самосталну сферу друштвеног живота”²⁴.

Одређења политике и политичког су у тој мери многобројна и вишеслојна да њихова комплексност захтева формулисање оперативне дефиниције: сфера реалности коју чини телеолошка делатност одређена категоријама моћи и интереса²⁵.

Правни аспекти обухватају субјекте права и њихове акте повезане са нормама, у овом тексту се означавају као институционалне детерминанте. У појму институције се подразумева елемент који указује на стабилан начин обављања активности у политички организованој заједници, уз наглашенији еле-

²¹ Види ближе: Mapping Counterterrorism: A categorization of policies and the promise of empirically-based systematic comparisons, pp. 8-9.

²² Види шире: Милосављевић Славомир и Радосављевић Иван, Основи методологије политичких наука, стр. 25-27 и стр. 29 (функција политике).

²³ Види ближе: Ратковић, Радослав, Увод у политичке науке, Удружење „Наука и друштво”, Београд 1999, стр. 47-49. Такође: Лукић, Радомир, Историја политичких и правних теорија, Научна књига, Београд, 1982, стр. 14.

²⁴ Ратковић, Радослав, Увод у политичке науке, стр. 49.

²⁵ Изложено је основ за одређење политичких детерминанти борбе против тероризма, а као оних које се тичу: циљно одређених и објективно условљених геостратешких и економских интереса датог политичког ентитета, и начина њиховог очувања (као и јачања међународних позиција и утицаја); садржаја циљева КТ деловања који се дефинишу у одговору на терористичку претњу (не само у КТ законодавству, већ и у другим областима од утицаја), као и оних који се могу регистровати у изјавама доносиоца кључних одлука; усмерености циљева (укључујући и временску димензију: краткорочни, периодични, дугорочни), односно степена општости циљева (да ли су стратешки, оперативни, тактички) и релација под-циљева, посебно њихове усклађености и разлога евентуалне неусклађености; одређења рањивости и најважнијих мета или области које се штите реализацијом постулираних КТ циљева; начина на који се одређује терористичка претња (тј. начина на који се дефинишу приоритети у спектру претњи, њихов карактер и значај, на који начин и са којим мотивима се одређује статус носилаца претњи); вредносних ставова и постулата од којих се полази у дефинисању КТ стратегије и изведених оперативних задатака; начина на који се врши одабир алтернатива одговора и избор њихових модалитета, као и њихове корекције и надоградње; одговора на питања о начину остваривања дефинисаних циљева, укључујући одговор на питање о мери уважавања потребе за поштовањем постулата владавине закона и очувањем легитимитета доносиоца одлука (и међународног угледа); да ли се деловањем покушава остварити више циљева (питања комплексности циљева); одговора на питање о евентуалној несасгласности између нормативно постулираних и циљева којима се тежи у пракси (да ли се прави циљеви прикривају и манипулативним механизмима остварују прикривени); да ли се анализирају пропусти, ствара слобода за критику постојећег правца деловања и предлагање нових (нормативних и институционалних) решења, односно, да ли се покрећу, колико често, ко, на који начин, и из којих мотива се покрећу нове КТ иницијативе; на који начин се координира деловање укључених КТ актера; да ли се исказује спремност укључених актера за компромисним решењима; одговора на питање да ли се исказује спремност за сарадњу са другим актерима, у којој мери и којим модалитетима, као и питања избора КТ средстава, инструмената, ресурса.

мент формализованог, правним оквиром дефинисаног обављања улога, надлежности, нормама дефинисане структуре и односа са другим институцијама. Правни аспект стога обухвата нормативне и институционалне детерминанте²⁶.

Политика и право су у међузависности, која се исказује у многим аспектима²⁷. Начин вршења политичке власти је омеђен правом, место и функција права је да контролише политичку моћ, те савремени концепт политике није изводљив без категорије права. Разматрање КТ концепта стога мора уважавати правне и политичке детерминанте у тесној међузависности:

Политички и правни аспекти борбе одређеног политичког ентитета против тероризма обухватају систем мера, радњи и активности, дефинисан правним актима које доноси ентитет (укључујући и његове чланице), као и институционални оквир који га прати, усмерен на очување његове безбедности и безбедности његових грађана, као и заштиту његових правних вредности, у складу са геостратешким интересима ентитета, на начин који се цени ефикасним и адекватним постулираним вредностима ширег политичког концепта који подржава, а у оквиру релација које ентитет гради са релевантним факторима у међународним односима и обавезама преузетим међународним уговорима, под утицајем и у складу са његовим виђењем глобалних политичких и безбедносних процеса.

Теоријски оквир за анализу и оцену концепата контратероризма

У литератури се региструје већи број теоријских модела преко којих се концептира и анализира стратегија контратероризма, а модели су увезани са праксом. Тако једна ЕУ студија посматра КТ концепт ЕУ, и приступ проблему формулише тако што упућује да је потребно „установити јасну поделу одговорности између три подручја активности ЕУ” у борби против тероризма, и то: стратешки (ниво Уније), оперативни („национални форуми који би преузели упозорења и подршку владама и јавности, али који нису опремљени са извршним овлашћењима”) и тактички (сарадња служби безбедности)²⁸. Модус методолошког оквира приступу проблематици контратероризма може бити изведен и на основу трочланог модела разматрања феномена тероризма постављеног у ЕУ студији *„Terror prevention and development aid: what we know and don't*

²⁶ Потребно је најме уважити следеће: „Исход деловања система сарадње у безбедности у оквиру међународне безбедности, сматра Кари Мотола, зависи од четири врсте услова: 1) нормативних и концептуалних основа за дејствовање; 2) институционалног оквира у којем се сарадња одвија; 3) војних, економских и осталих могућности доступних за заједничку употребу; и 4) политичке воље и способности одлучивања држава, појединачно или удружено, да узврате на изазове и опасност по своју безбедност (Mottola, 301)”.

Цитиран је: Бајагић, Младен, Нови концепт безбедности – сарадња у безбедности (cooperative security), Безбедност, vol. 46, бр. 6 (стр. 815–832), Београд, 2004, стр. 828.

²⁷ Ближе: Ратковић, Радослав, Увод у политичке науке, стр. 62-63.

²⁸ Peter Munday et al., New European Approaches to Counter Terrorism, ESSTRT Deliverable D6-1, Final Report, 21 March 2006, pp. 7-8.

know” – с тим да се политички аспект (и његово истраживачко поље) у овом чланку региструје на свим нивоима анализе (микро, мезо и макро нивоу).

Потребно је имати у виду и упозорења при излагању концепата контратероризма да се три основне опције („*grand strategies*”: превентивна, активна, и пасивна) могу комбиновати, да све имају стратешке и тактичке импликације – те да реформе безбедносног сектора нису једнозначне уколико се жели ефикасност, а да везе између реформи и борбе против тероризма нису очигледне нити јаке – те поменуте реформе не могу унапред заштити било коју земљу од свих облика тероризма²⁹.

Ослањајући се на теоријске и аналитичке концепте, мере на праћењу трендова тероризма, имплементације инструмената, реконципирање и оцену КТ стратегије и политике у оквиру ЕУ, тј. мере органа ЕУ усмерене на праћење развоја, резултата и ефикасности спровођења дефинисане стратегије и политике у борби против тероризма, односно, ослањајући се на истраживање нормативног основа КТ концепта ЕУ, институционалних механизма и политичких детерминанти које га одређују, може се предложити *шири истраживачки модел вредновања и анализе концепата контратероризма (који, свакако не може бити универзално применљив* – пошто се уважавају упозорења да не постоји јединствен, једино исправан, ефикасан организациони модел, односно модел чије су поставке усклађене са историјским традицијама, политичком културом, правним системом, специфичним безбедносним изазовима и геополитичким положајем свих политичких ентитета).

Закључује се да анализа концепата борбе против тероризма обухвата следеће елементе:

1. обим присутности проблема тероризма у политичком и јавном дискурсу, начин дефинисања актуелних и потенцијалних опасности од тероризма (којег је интензитета и садржаја перцепција угрожености, које су њене кључне ознаке), усаглашеност официјелног и медијског дискурса о (контра)тероризму, регистровање преовлађујуће перспективе (војна, безбедносна, политичка, правна)³⁰. Претходно обухвата начин на који се схвата и разрешава проблем пројективности безбедносних изазова, ризика и претњи, који је степен уважавања структуралних фактора који су од утицаја на трендове тероризма, на који се начин они прате, истражују и разматрају;

²⁹ Види ближе: Møller, Bjørn, Security sector reform and the fight against terrorism. Приметимо и да аутор студије напомиње да одређени елементи реформе сектора безбедности могу бити од користи против специфичних облика тероризма, под специфичним условима, да, поред осталог, и даље постоји „weakest link problem” („заштита од једне врсте тероризма једноставно позива терористима да преиспитају своју тактику и истраже преостале празнине (могућности)”).

³⁰ У студији Theoretical Treatise on Counter - Terrorism Approaches закључује се да прихватање одређеног контратерористичког приступа у великој мери зависи од владиног виђења тероризма, да они који сматрају да је тероризам облик ратовања често прибегавају репресивном одговору, док су они који виде тероризам као кривично дело (ЕУ) у могућности да примене шири спектар одговора.

О овом проблемском кластеру види ближе: The Evolving Threat of Terrorism in Policymaking and Media Discourse, Transnational terrorism, Security & the Rule of Law Deliverable 2, WP 2, 12 September 2008, Интернет, [http://www.transnationalterrorism.eu/tekst/publications/WP2%20Del%](http://www.transnationalterrorism.eu/tekst/publications/WP2%20Del%202.pdf) (приступљено 16. 01. 2012.).

2. дефинисање правних аката који регулишу област борбе против тероризма, као и правних аката у повезаним областима. Посебно је потребно установити да ли је успостављен нормативни појам тероризма (анализирати га), и у вези с тим, правне процедуре потребне на његовом супротстављању³¹;
3. истражити развијеност правног (нормативног и институционалног) оквира, као кључног елемента контратерористичког концепта;
4. да ли је контратерористичка политика усмерена на настојања да се успостави адекватна, ефикасна институционална структура. Анализа стога обухвата утврђивање и истраживање више варијабли:
 - садржај и структура институционалног КТ оквира датог политичког ентитета, као и регистровање (разлога) промена унутар њега од значаја за против-терористичко деловање;
 - дефинисање (кључних) институција које су за поменути безбедносни сегмент директно задужене у институционалној структури, или институција чији делокруг рада између осталих задужења обухвата и борбу против тероризма (њихове одлуке и мере су од значаја за контратероризам);
 - са првенственим циљем да са аспекта њихове функције у борби против тероризма назначи њихово место, састав (структура), задаци, надлежности, процедуре одлучивања и начин функционисања и рада;
 - начина на који се успостављају односи институционалних актера укључених у контратерористичке активности, као и облика координације у њиховом раду, могућности и степена остварене кооперације и комуникације унутар КТ система;
 - укључујући регистровање дисфункционалности, правних (и оперативних) празнина, неусклађености, елемената неодређености (да ли се региструје и изостанак прецизног дефинисања обавеза и одговорности у односима појединих институција чији је долокруг рада борба против тероризма), процедуралних недоречености, да ли институционална КТ архитектура узрокује (у неким тачкама) преплићање надлежности и задатака (узроковане комплексношћу нормативног оквира њиховог деловања), циљева рада и одговорности институција, сложен процес реализације одлука, некохерентно и неефикасно управљање активностима и иницијативама, неадекватну координацију, или тешкоће у размени информација;
 - степен и начин на који се остварује координација рада са другим институцијама којима то није превасходни делокруг рада;
 - имајући у виду различит карактер институција и организација укључених у КТ активности, истражити да ли су адекватно дефинисани њихови односи и одговорнос-

³¹ О теоријским контраверзама, и практичним импликацијама овог проблема од користи је остварити увид у: The Definition of Terrorism: A report by Lord Carlile of Berriew Q.C. Independent Reviewer of Terrorism Legislation, presented to Parliament by Security of State for the Home Department, by Command of Her Majesty, March 2007, Интернет, <http://www.tamilnation.org/terrorism/uk/070301carlile.pdf> (приступљено 12. 10. 2011.) Такође се у ЕУ студији The Nature of Terrorism: Defining Terrorism within EU (Transnational terrorism, Security & the Rule of Law, Work package 3, 28 June 2007), pp. 4-5, указује на разлоге доношења дефиниције тероризма на нивоу Европске уније. Подсетимо и да „постоји већ много тога што се може сматрати **аспектима или оперативним дефиницијама тероризма** изграђеним од стране УН”, као и да је „проблем његовог дефинисања као sine qua non услова успешне борбе” (види шире: Simeunović, Dragan, Terorizam: opšti deo, Beograd: Pravni fakultet univerziteta (Biblioteka Crimen; 9), Beograd: Dosije studio, 2009, стр. 65).

ти, да ли оне могу, редовним процедурама и јасно дефинисаним институционалним каналима, утицати на активности других институција (посебно када ове не поштују устаљене процедуре), нарочито у ванредним условима и ургентним ситуацијама (које институције) – да ли постоји јасан законски и подзаконски основ за њихово деловање, и регулисани односи субординације;

- степен организационе сложености КТ институционалне структуре: провера упозорења теорије да мноштво актера не значи и ефикасност, и да је огромну институционалну машинерију тешко рационализовати уколико адекватно манипулише законима очувања бирократизоване моћи (константно настојећи да оправда целисходност свог постојања, прошири овлашћења и моћ). Организациона сложеност као истраживачки проблем концепта КТ, пратећи поставке функционализма, обухвата анализу функционалне неопходности да надлежност појединих тела, са становишта потребе система, обухвати и борбу против тероризма, степена институционализованости њихове улоге, њихове диференцираности;
- да ли су успостављени контролни механизми, институције и процедуре чија је функција (ефикасна) контрола и надзор КТ деловања, усклађеност деловања са нормативним оквирима, дефинисаном политичком стратегијом, оперативним задацима, уз поштовање грађанских права и слобода;

Проблемски задаци су такође:

1. истражити у којој мери се надограђује и усавршава мрежа правних инструмената усмерених на решавање проблема тероризма, односно у којој мери је то развијан и динамичан концепт који исказује способност иновације, проширивања, спремности оних који га реализују да искористе могућности провере постулата на којима се заснива. Укључујући и питање да ли је то концепт који тежи да се употпуни у складу са датим околностима и ограничењима;
2. да ли је кохерентност изведена по хоризонталном нивоу (између различитих области политике, у имплементацији КТ политике и дефинисаних мера, укључујући и питање да ли евентално постоје разлике у примени КТ мера од стране различитих органа, по одређеним проблемским оквирима) и институционалом нивоу (као и вертикалном нивоу, у случају ЕУ). Потребно је истражити да ли је у датом КТ приступу доведен до краја елемент интеграције, усклађености делова;
3. да ли се у оквиру система институција чија је надлежност контратероризам или оних којима је до једна од надлежности, њиховим деловањем, настоји успоставити конзистентност мера (по областима, посебно мера унутрашње и спољне политике), што обухвата и одређивање институционалних механизма којима се уочавају и решавају проблеми који настају у усклађивању активности као одговор на терористичку претњу, или који проистичу из недостатка или недовољне имплементације нормативног оквира;
4. да ли концепт јасно дефинише своје постулате, сврху, функције и циљеве (преко стратешких, акционих и оперативних докумената), посебно, да ли је оријентисан на конкретно дефинисане стратешке правце деловања;
5. с тим повезано питање да ли концепт обезбеђује да се у политичком деловању испољава сагласност око основних, чврсто постулираних политичких циљева у борби против тероризма, да ли се поштује функционални императив одржавања нормативних образаца (стабилности вредносних образаца и потребне мотивације)³²;

³² Може се констатовати да сарадња у области безбедности одражава степен усаглашености и прихваћености политичких пројеката и степен досезања политичког консензуса, тиме и усагла-

6. да ли концепт поштује потребу координације КТ политике у смислу проблема ширине области деловања, да ли се постиже усклађеност дефинисаних политичких циљева³³;
7. да ли се у имплементацији нормативних постулата КТ стратегије и политике тежи поштовању принципа владавине права и легитимности, односно, да ли КТ мерама недостаје легитимитет, да ли пате од двосмислености и да ли их карактерише неодређеност³⁴;
8. да ли је КТ политика, карактер задатака (по различитим нивоима: стратешком, оперативном и тактичком) и њихова операционализација изведена из теоријских претпоставки о феномену тероризма (и то из више теоријских перспектива). С тим у вези, да ли се КТ концепт развија на основу сазнања о узроцима проблема, чиме је интенција КТ стратегије и да разрешава и сузбија узроке који продукују тероризам, и да на њих активно утиче;
9. с тим у вези, да ли концепт обухвата и дефинисање политичке стратегије, нормативног и институционалног оквира борбе против специфичних и значајних модалитета терористичких активности: самоубилачког тероризма, или супротстављања злоупотреби интернета у терористичке сврхе³⁵;
10. Полазећи од ванредног значаја обавештајне компоненте истражити на који начин концепт дефинише место и улогу служби безбедности и обавештајних агенција, обавештајне сарадње³⁶: да ли у оквиру овог система постоји тачно дефинисан делокруг рада служби (регистровати евентуална преклапања надлежности, и потребу за њом), да ли се остварује координација против-терористичких активности и мера (постоји ли централно координационо тело, или тело које се бави обрадом, анализом, чувањем и дистрибуцијом расположивих сазнања, података или информација тактичког и/или стратешког карактера), да ли су дефинисани јасни канали, као и принципи и правила међу-агенцијског информисања и сарадње, процедуре поступања у кризним ситуацијама (нормативно одређен оквир одговорности и командовања, почевши од врха извршне власти);
11. да ли је КТ концепт дизајниран тако да реагују на последице терористичких активности, са циљем да их ублажи, у мери у којој то зависи од планских активности и

шености правних и оперативних механизма са политичким принципима и вредностима на којима се концепт борбе против тероризма заснива.

³³ Види рецимо: Towards a comprehensive, coherent, and ethically just European counterterrorism policy, Transnational terrorism, Security & the Rule of Law, Deliverable 13, Work package 6, 29. January 2009.

³⁴ Чиме се, између осталих, баве студије едиције Transnational terrorism, Security & the Rule of Law, доступне на Интернету, <http://www.transnationalterrorism.eu/tekst/publications>: The Ethical Justness of European Counter-terrorism Measures, Deliverable 12b, WP 6, 19 December 2008, и Ethical Justness of Counter-terrorism Measures: EU measures, WP 6, Del.12b (приступљено 14. 09. 2011.).

³⁵ Види: Cyber security and politically, socially and religiously motivated cyber attacks, Policy Department External Policies, Foreign affairs - study, February 2009, Интернет, http://www.chathamhouse.org.uk/files/13346_0209_eu_cybersecurity.pdf (приступљено 14. 09. 2011.).

³⁶ Види рецимо: Hugo, Brady, Intelligence, emergencies and foreign policy: The EU's role in counter-terrorism, Centre for european reform, London, JULY 2009; Conflict and coherence: The relation between the EU's counterterrorism efforts and other policies, Transnational terrorism, Security & the Rule of Law, Deliverable 12a, Work package 6, 12 November 2008, сегмент 3.4 Information and investigation; Implementation of the Action Plan to Combat Terrorism 9809/1/05, Council of the European Union, Brussels, from: Presidency/Counter-Terrorism Coordinator to: Council/European Council, 10 June 2005, Интернет, www.statewatch.org/.../2005/jun/eu-terr-actio (приступљено 14. 09. 2011.).

ефикасне реализације оперативних мера (адекватно дефинисаних задатака, изграђених структуралних претпоставки), као и адекватне политичке реакције. Укључујући и питање да ли имплементација КТ мера обухвата и упошљавање војних капацитета у *consequence management*;

12. да ли КТ концепт подвлачи потребу успостављања екстерних релација, сарадње са партнерима (државама, међу-државним асоцијацијама, војним савезима, међународним организацијама и институцијама) у борби против тероризма, да ли су дефинисани стратешки партнери, посебно тешња сарадња са њима;
13. не само истражити да ли су јасно дефинисане функције, надлежности, овлашћења органа и институција, већ и који су им ресурси у функцији борбе против тероризма (не само финансијски), њихов обим и карактеристике (предности, недостаци), ко одређује обим и начин коришћења ресурса, као и стандарде који се тичу ресурса;
14. да ли КТ систем настоји да искористи доступне ресурсе у сродним областима, посебно да ли користи механизме и инструменте који се користе у сузбијању организованог криминала и кризном менаџменту³⁷;
15. да ли концепт захтева изградњу система који има за циљ и да оствари повезаност система података (не само обавештајних), њихову размену, правовремено и адекватно коришћење, уз пуну оперативност и сарадњу органа;
16. да ли је концепт тако осмишљен да пружи основе да се преко КТ политике константно настоји употпунити законска основа деловања (процедура доношења одлука и правних инструмената), и иста усклади са актуелним процесима, те
17. да ли концепт уважава утицај импута, измењених околности, и нових фактора од значаја за политичко одлучивање и деловање, као и
18. да ли је концепт тако постављен да континуирано даје основе потребне за одлучивање на основу експертиза и извештаја надлежних институција и органа, при чему је од посебног значаја:
 - да ли обухватају периодичну, роковима дефинисану, анализу развоја и имплементације мера и КТ инструмената (нормативних и институционалних, укључујући и анализу имплементације инструмената УН), проверу начина деловања³⁸. Уз тежњу ка објективности³⁹;
 - да ли су дефинисани јасни критеријуми вредновања имплементације конкретних мера КТ стратегије⁴⁰;
 - да ли исти обухватају анализу стања, процеса, постигнутих резултата у борби против тероризма, давање препорука, као и планирање даљих мера⁴¹;

³⁷ Питања кризног менаџмента, рецимо, разматра студија „New European Approaches to Counter Terrorism” (сегмент 2.6.3 Crisis management). Док студија „Conflict and coherence: The relation between the EU’s counterterrorism efforts and other policies” проблематику „crisis management” разматра кроз кластер „Disaster response”.

³⁸ О обиму мера Европске уније усмерених на праћење трендова тероризма и праћење ефикасности спровођења дефинисане политике у борби против тероризма, примера ради, говори и број (и карактер) докумената и анализа које је само Европска комисија донела током 2005. године и у првом кварталу 2006. године на плану праћења проблематике безбедности, укључујућу терористичку претњу (види: New European Approaches to Counter Terrorism, p. 37).

³⁹ Види, примера ради: Implementation of the Action Plan to combat terrorism, Council of the European Union 9809/1/05; Implementation of the Action Plan to Combat Terrorism, Council of the EU, Brussels, 15704/05, from Counter-Terrorism Coordinator to European Council, 12 December 2005, Интернет, www.statewatch.org/.../2005/jun/eu-terr-actio (приступљено 14. 09. 2011.)

⁴⁰ Види: REPORT FROM THE COMMISSION based on Article 11 of the Council Framework Decision of 13 June 2002 on combating terrorism, {SEC(2004)688}, COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES, Brussels, 08.06.2004, COM(2004)409 final.

- укључујући и питање да ли елементе потребне за политичко одлучивање обезбеђује укључивање научно-истраживачких институција у КТ програме⁴² (у којој мери се њихови налази и препоруке уважавају), с тим да се:
 - а) у истраживачким пројектима уочава развој епистемолошког, методолошког оквира анализе терористичког феномена, дефинисање јасних критеријума анализе конкретних проблемских оквира КТ концепта, да ли се користе постојећи и/или настоје продубити и изградити конкретни и валидни аналитички инструменти и критеријуми анализе легитимности и правне заснованости КТ мера (имајући у виду постулате правне државе, заштиту слобода и права грађана), међународно-политичких аспеката КТ политике;
 - б) да је теоријски приступ у студијама компатибилан концепту контратероризма који се истражује⁴³;
 - в) да ли се истражује међузависност правних, политичких и оперативних мера, усклађеност мера (по обиму и квалитету), анализира утицај и усклађеност КТ стратегије са политикама у другим областима, као и успешност и модуси превазилажење недостатака (мера) и празнина у правном оквиру;
 - г) критички разматра коришћења технике у области безбедности, укључујући контратероризам;
 - д) адекватна пажња поклања анализи заштите критичних инфраструктура;
 - е) региструје да студије и извештаји обухватају анализу ризика, односно анализу трендова у феномену тероризма, уз паралелно (константно) праћење развоја више проблемских области (контра)тероризма. При чему је компаративни приступ изражен⁴⁴.

У вечној међуигри политике као мудрог разумевања стварности и политике као вештине, истраживање делотворности концепта контратероризма (Европске уније) не схвата се једноставно (једино) као могућност и степен утицаја на спречавање терористичке активности који се постиже спровођењем програмских, стратешких и акционих докумената, односно мера које су њима дефинисане. **На делотворност борбе Европске уније против тероризма утичу три групе фактора:**

⁴¹ Од посебног је значаја подсетити на TE-SAT: UE terrorism situation and trend report, који сачињава Europol.

⁴² Тако је TTSRL-consortium (који укључује више научно-истраживачких институција из ЕУ) као програмске циљеве дефинисао израду више радних пакета, чији садржај говори о широком и осмишљеном проблемском обухвату, комплексности њихових циљева, и усмерености на питања од значаја за праксу контратероризма.

⁴³ Што је усмерење више ЕУ студија. Тако се у студији Theoretical Treatise on Counter - Terrorism Approaches (pp. 30-32), преко формулисаних теоријских препорука за борбу против тероризма, анализира усмереност и одређени аспекти делотворности КТ политике ЕУ, управо у односу на циљеве дефинисане у ЕУ Стратегији борбе против тероризма. Док су у студији Mapping Counter-terrorism: A categorization of policies and the promise of empirically-based systematic comparisons, иначе сачињеној у оквиру пројекта финансираног од стране Европске комисије, експлицирају разлози примене конципираног оквира: да би се упоредиле и описала примена КТ политика једанаест чланица ЕУ, да би се анализом резултата формулисала емпиријски заснована категоријација КТ политика. Наглашава се да ће примењени аналитички оквир омогућити установљавање пропуста политике држава чланица, јер је употпуњавање тих празнина услов да све државе чланице ЕУ имају свеобухватну КТ политику.

⁴⁴ Што је, примера ради, евидентно када се прочита портфолио едиције Transnational Terrorism, Security and the Rule of Law, циљеви и методолошки приступ које конзорцијум дефинише.

- **геополитички**, који обухватају стратешке интересе ЕУ и њених чланица – од којих је већина у НАТО – а који могу бити супротни интересима НАТО као одбрамбеног савеза (са дефинисаном стратегијом) и конкретним интересима администрације САД. Стога је потребно израженије истражити утицај процеса евроатланских интеграција на одређене аспекте политике ЕУ у борби против тероризма. Декларативно, у неким контекстима (готово) цинично, звуче констатације да је изграђен „консензус око природе проблема и око тога како одговорити на њега”, као и да „данас више није прихватљиво да нека држава допушта деловање терориста, при том их оправдавајући називом ‘борци за слободу’, у замену за то да терористи не би проузроковали проблеме на њеном тлу”⁴⁵;
- **структурални фактори**: насупрот широког институционалног и веома разрађеног нормативног оквира конципираног за борбу ЕУ против тероризма, сасвим је јасно да структурални (историјски, цивилизацијски, културолошки) фактори утичу на трендове испољавања терористичких активности у државама-чланицама ЕУ, као и да су исти од утицаја на изградњу и развој ЕУ концепта контратероризма, тиме и делотворност политике ЕУ у овој области у промењеном безбедносном амбијенту;
- **политичко концептуални и оперативни фактори**: Чине их детерминанте које искажују специфичан однос концепта контратероризма ЕУ према ширем политичком концепту који се гради унутар Уније, њеним конститутивним принципима, принципима правне државе. Насупрот постојања институционалних и нормативних контролних механизма система мера контратерористичке стратегије усмерених на заштиту слобода грађана, опстаје управо реална могућност (и случајеви) угрожавања слобода грађана – усложњава се питање могућности демократије као механизма одбране, паралелно угроженог концепта под заштитом.

Закључак

Пошто оперишу категоријама оперативним и за теорију политике, а њихова теоријска усмереност доприноси разјашњењу појединих битних аспеката феномена тероризма за истраживање контратерористичке стратегије и анализу актуелне политике у овој области потребно је уважити више теоријских перспектива. Међутим, политичко-правни аспекти су кључни сегменти и димензије КТ концепта, пошто покривају не само стратешки већ и оперативни ниво деловања, па чак и поједине димензије, делатне елементе на тактичком нивоу.

Истраживачки модел контратероризма потребно је да, у евентуалном хипотетичком оквиру којим се истражује концепт контратероризма, као референтне категорије операционализује категорије ефикасности и адаптивности – не трагајући за егзактним мерењем ефикасности КТ политике – већ разматрајући ефикасност и адаптивност метода, средстава и нормативно-институционалних инструмената са аспекта политичких последица њихове примене, мерећи њихову усклађеност са дефинисаним политичким интересима и циљевима, конститутивним принципима политичког ентитета, његовим окружењем и доступним ресурсима.

⁴⁵ Nelson, S. Ričard, Jačanje uloge u borbi protiv terorizma, Evroatlanska revija, br. 1., decembar 2005, Интернет, <http://www.eai.org.rs/sr/evroatlanticReview/numbers.html>.

Да би се размотрила делотворност КТ политике, стратегије и акционих мера на плану превенције, спречавања, као и санкционисања терористичких активности питање делотворности за теорију политике подразумева више аспеката, повезано је са мноштвом варијабли. У основи, мора поћи од дефинисања постојећих терористичких претњи и одговора на њих, потом анализе адаптивности институционалних механизма, система органа и институција надлежних за контратероризам као и ширих нормативних постулата и законских инструмената на постојеће претње, затим анализе њихове примене (и примењивости) – тиме утврђивања степена ефикасности законских КТ решења и процедура.

Потребно је истражити до којег степена делотворност борбе против тероризма зависи од поштовања принципа и смерница из докумената донетих од стране надлежних органа у овој области – тиме се (поред индицирања специфичних интереса) одговара и на питање који је *степен адаптивности* институционалних форми, ширих нормативних постулата, декларативних аката и дефинисаних законских КТ инструмената на постојеће терористичке претње. Адаптивност на претње у колерацији је са нормативним и институционалним решењима и одређује *ефикасност*. Свакако у објективно датим граница, на које ни један КТ концепт не може да утиче уколико није глобално прихваћен. Па и тада би се тај, идеални глобални концепт, суочио са процесима које био само могао да контролише или модификује, и не би могао бити у потпуности делотворан услед тога што је: прво) усмерен на део политичког поља, друго) услед карактеристика феномена тероризма.

Наиме, адекватна институционална решења јесу предуслов ефикасности КТ политике, али нису гаранција успешности. Не постоји јединствен, једино исправан, ефикасан организациони модел, односно модел чије су поставке усклађене са историјским традицијама, политичком културом, правним системом, специфичним безбедносним изазовима и геополитичким положајем свих политичких ентитета.

Адаптивност на постојеће терористичке претње и ефикасност контратерористичког концепта, уз анализу поштовања основних људских слобода и права – спречавање њиховог кршења у контратерористичком деловању, су референтне тачке анализе и основни принципи КТ стратегије и политике.

Литература:

1. Bendiek, Annegret, *EV Strategy on Counter-Terrorism: Steps towards a Coherent Network Policy*, SWP Research Paper, RP 12, Stiftung Wissenschaft und Politik, German Institute for International and Security Affairs, Berlin, November 2006, Интернет, <http://www.policypointers.org/Page/View/4557> (приступљено 14. 09. 2010.)
2. Beyme, von Klaus, *Сувремене политичке теорије*, Стварност, Загреб, 1977.
3. *Conflict and coherence: The relation between the EU's counterterrorism efforts and other policies*, Transnational terrorism, Security & the Rule of Law, Deliverable 12a, Work package 6, 12 November 2008, Интернет,

- <http://www.transnationalterrorism.eu/tekst/publications/WP6%20Del%2012a.pdf> (приступљено 14. 09. 2011.)
4. Хафнер Финк, Даница, *Обрасци за анализу јавних политика*, Политичка ревија / Political review, година (XX) VII, vol=15, Бр. 1 / 2008, стр. 237-254, Интернет, <http://scindeks.nb.rs/Default.aspx> (приступљено 14. 09. 2010.)
 5. Hugo, Brady, *Intelligence, emergencies and foreign policy: The EU's role in counter-terrorism*, Centre for european reform, London, JULY 2009 # ISBN 978 1 901229 91 2, http://www.cer.org.uk/pdf/essay_912.pdf (приступљено 14. 04. 2012)
 6. Lauri, Lugna, *Institutional Framework of the European Union Counter-Terrorism Policy Setting*, Baltic Security&Defence Review, volume 8, 2006, pp.101-127, Интернет, <http://www.bdcsl.ee/fileadmin/docs/bsdr/6EY%20Counterterrorism%20policyInstitutional%20Framework-Lauri%20Lugna.pdf> (приступљено 14. 09. 2010.)
 7. *Mapping Counterterrorism: A categorization of policies and the promise of empirically-based systematic comparisons*, Transnational terrorism, Security & the Rule of Law, Deliverable 11, Work package 6, 17. June 2008, Интернет, <http://www.transnationalterrorism.eu/tekst/publications/WP6%20Del%2011.pdf> (приступљено 14. 09. 2010.)
 8. Милосављевић Славомир, Радосављевић Иван, *Основи методологије политичких наука*, друго издање, СГ, Београд, 2003.
 9. Møller, Bjørn, *Terror prevention and development aid: what we know and don't know*, Danish Institute for international studies, DIIS REPORT 2007:3, Copenhagen, 2007, <http://www.diis.dk/graphics/Publications/Reports2006/diisreport-2007-3.pdf> (приступљено 14. 09. 2010.)
 10. Møller, Bjørn, *Security sector reform and the fight against terrorism*, DIIS REPORT 2007:12, Danish Institute for international studies, Copenhagen, 2007, Интернет, http://www.diis.dk/graphics/Publications/Reports%202007/RP_2007-12_web.pdf (приступљено 14. 09. 2010.)
 11. Peter Munday et al., *New European Approaches to Counter Terrorism*, ESSTRT Deliverable D6-1, Final Report, 21 March 2006, Project funded by the European Commission under the PASR 2004 Programme, Интернет, http://www.cmi.fi/files/ESSTRT_final_report.pdf (приступљено 12. 02. 2011.)
 12. Ратковић, Радослав, *Увод у политичке науке*, Удружење „Наука и друштво”, Београд 1999.
 13. Симеуновић, Драган, *Теорија политике – ридер I.*, Удружење „Наука и друштво”, Београд, 2002.
 14. Simeunović, Dragan, *Terorizam: opšti deo*, Beograd: Pravni fakultet univerziteta (Biblioteka Crimen; 9), Beograd: Dosije studio, 2009.
 15. *The Nature of Terrorism: Defining Terrorism within EU*, Transnational terrorism, Security & the Rule of Law, Work package 3, 28 June 2007, Интернет, <http://www.transnationalterrorism.eu/tekst/publications/European%20Definitions.pdf> (приступљено 23. 07. 2011.)
 16. *Theoretical Treatise on Counter - Terrorism Approaches*, Transnational terrorism, Security & the Rule of Law, 19 October 2007, Deliverable 10, Work package 6, Интернет, <http://www.transnationalterrorism.eu/tekst/publications/WP6%20Del%2010.pdf> (приступљено 12. 11. 2011.)
 17. *Towards a comprehensive, coherent, and ethically just European counterterrorism policy*, Transnational terrorism, Security & the Rule of Law, Deliverable 13, Work package 6, 29. January 2009, Интернет, <http://www.transnationalterrorism.eu/tekst/publications/WP6%20Del%2013.pdf> (приступљено 14. 09. 2011.)

